

ORBÁN IMRE

Miért éppen Margit? Álmos herceg kolostoralapításairól

A korai magyar patrocíniumválasztás talán legizgalmasabb, a teljes válaszra máig váró kérdése, hogy Szent László unokaöccse, Álmos herceg a Kálmánnal folytatott szakadatlan háborúskodásai közepette miért egy női szent, Antiochiai Margit szűz és vértanú oltalmába ajánlott az általa alapított dömösi és meszesi kolostorokat. Miért akkor és ott történtek az alapítások, és Álmos legalább az egyik monostorát miért nem egy másik, hasonlóan népszerű vagy a dinasztia, illetve a magyar egyház valamely alig negyedszázada kanonizált szentjének, különösen Istvánnak vagy Imrének dedikálta. Honnan a herceg eme erős Szent Margit-tisztelete? Noha a kérdésekre minden szempontból kimerítő választ aligha kaphatunk, meglátásainkkal azonban remélhetőleg közelebb kerülünk a teljes megoldáshoz, melynek gyökerei az antiochiai szent körül kialakult tiszteletben keresendők.

Antiochiai Margit a középkor egyik legnépszerűbb szentje volt. Életéről ugyan csak annyi biztosat tudhatunk, hogy Diocletianus alatt, a 303-ban kezdődő és egyre vadabbá váló üldözésnek esett áldozatul a kisázsiai Pisidia tartomány Antiochia nevű városában, mégis a hozzá fűződő vagy pusztán a nép képzelete által hozzá kapcsolt események alapján korán határozott kultusz bontakozott ki személye körül. Ennek fő vonásai természetesen tükröződtek a középkori ember magatartásában, s azt föltételezzük, hogy ez tetten érhető Álmos esetében is.

Hogy mit is tudott róla a kor embere, azt a 15. század végi tudományos élet egyik csúcsteljesítményének tekinthető Schedel-világkrónika a következőképpen foglalja össze: „Margareta virgo pulcherrima natione Antiochena de parentibus gentilibus orta nutrici tradita. Sponte se baptisari fecit. Post mortem matris apud nutricem custodiens ac pauens oves eius. Cum XV. annos attigisset et speciosissima esset, Olibrius visa virgine in concupiscentia eius exarsit. Cum tum eam christiana esse didicit in carcerem coniecit. Et deinde cum diis immolare recusaret suspensa virgis acerrime ceditur in de pectinibus ferreis iussit carnes eius fulcari. Iterato in carcerem detruditur ubi diabolus in forma draconis apparens quasi eam deuoraturam facto signo crucis euanuit. Postea iudex precepit eam decollari facta oratione pro omnibus etiam persecutoribus et parturientibus se in partu commendantibus. XIII. ydus iulii compleuit.¹ (Margit, az igen szép antiochiai születésű szűz pogány szülőktől származott. Nevelését egy dajkára bízta. Anyja halála után önként megkeresztelkedett, s őrizte és vigyázta az ő – ti. a dajka – juhait. Midőn tizenöt esztendő lett, és igen tetszetős külsejűvé vált, Olibrius meglátván a szüzet, szerelmi vágyakozásra lobbant iránta. Ekkor tudta meg róla, hogy keresztény, és ezért börtönbe vettette. Mivel vonakodott az isteneknek áldozni, fölköteve vesszőkkel igen

¹ Schedel, Hartmann: Liber cronicarum cum figuris et imaginibus ab initio mundi usque nunc temporis. Nürnberg, 1497. Margitra vonatkozó részei, július 13.

erősen megverette, és vaskarmokkal marcangoltatta húsát. Ekkor az ördög sárkány alakjában megjelent neki, és el akarta őt nyelni, de a kereszt jelétől elenyészett. Ezután megparancsolta a bírót, hogy fejezzék le. Ő imádkozott mindenkiért, üldözőiért is és azokért a várandós nőkért, akik a szülés közben magukat neki ajánlják. Vértanúságot szenvedett július 13-án.)

Az Egyház és a nép tehát személyében a szolgálai munkától sem visszariadó alázatos lányt, tisztaságát az élete árán is megőrző szüzet, az ördög cselvetéseit fölismerő, az ördögöt legyőző vértanút és mint a nehéz helyzetekben, de különösen is a várandós anyák bajaiban hathatós égi közbenjárót ünnepelte. Dolgozatunk tárgya szempontjából az ördög legyőzése a Margit-tisztelet kulcsmozzanata.

A legendák egybehangzó tudósítása szerint Margitot a kivégzése előtt börtönbe zárták. Itt kérte az Istent, mutassa meg neki, kivel is küzd ő igazán. Ekkor jelent meg neki különféle alakokban átváltozva a sátán. „Es jme pokolbely eredeg nagy sarkannak abarazaban, ev hozza ievue. hog evtet be nyelleye. de mykoron zent margit azzon. zent kereztnek jegyeet vetnee. az sarkan kette repede es zent margyt azzon seirem nekevl ky ievue.”² – tudósít bennünket a Lázár Zelma-kódex magyar nyelvű életírása. Másutt pedig ezt olvashatjuk: „Et ecce subito de angulo carceris exivit draco horribilis totus variis coloribus, deauratis capillis, et barbae eius aureae videbatur, dentes eius ferrei. Oculi eius velut margaritae splendebant. De naribus eius ignis et fumus exibant. Lingua eius anhelabat, super collum eius erat serpens, et gladius candens in manu eius videbatur et foetorem faciebat in carcere et erexit se in medio carceris et sibilavit fortiter et factum est lumen in carcere ab igne, qui exibat de ore draconis.”³ Tehát magunk előtt látunk egy teljesen különböző színű, aranyos sörényű szörnyet, melynek szintén aranyosan csillogott a szakálla, fogai vasból voltak, s szemei úgy ragyogtak, mint a gyöngyök. Orrlikaiból tűz és füst tört elő, nyelve a nyaka körül kigyózáva lihegett, mancsában kard látszott és szörnyű búzt árasztott.

A gonosz azonban újabb cselet eszelt ki. Ember képében jelent meg „habitu calcaneo tenus criniti hominis apparens, hirribilemque se praeferens vultu”,⁴ azaz egészen a sarkáig szőrös férfiként mutatkozott, és arcát tekintve szörnyűnek láttatta magát. Majd Margit félre pillantva „vidit alium diabolum, qui sedit ut homo niger, habens manus ad genua colligatas”,⁵ meglátott egy másik ördögöt, aki fekete ember képében ült, és kezei a lábához voltak kötve. Ekkor Margit üstökénél fogva megragadta az ördögöt „super cervicem ejus dextrum pedem posuit”,⁶ „iob labauat kedeg torkara haga”⁷ és ahogy egy középkori himnusz fejez ki: „horridum calcat draconem”,⁸ megtapodta a szörnyű sárkányt. Margit tehát legyőzte a vörös démont,

² Lázár Zelma-kódex a 16. század első negyede. Régi Magyar Kódexek 14. szám. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. Abaffy Csilla. Budapest, 1992. 59. 1.

³ Herbst, Lenore: Die altenglische Margareten legenden. Göttingen, 1975. 135. 1. (a továbbiakban: Herbst)

⁴ Acta Sanctorum Julii V. Ed. pp. Bollandisti. Parisiis et Romae, 1868. 38. 1.

⁵ Herbst 136. 1.

⁶ Voragine, Jacobi: Legenda Aurea. Vratislaviae, 1890. 402. 1.

⁷ Volf György: Nyelvemléktár. Régi magyar kódexek és nyomtatványok VI. Kazinczy-kódex. Budapest, 1877. 191. 1.

⁸ Mone, F. J.: Latinische Hymnen des Mittelalters III. Freiburg, 1855. 409. 1.

a gyilkost, a bűzös állatot, magát a poklot, a rothadt, falánk férget, a gonosz és szomyúséges fajzatot, a gyilkos, bűzös, gonosz, ellenséges vadállatot, a gyehehnának szerzőjét, a nyavalyás hitvány lelket.⁹ Így benne teljesedett be a 90. zsoltár jövendölése: „Super aspicem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem”,¹⁰ áspiskígyón és baziliskuszon fogsz jární, el fogod taposni az oroszlánt és a sárkányt.

Az ördögön aratott diadal motívuma mélyen bevésődött az emberi gondolkodásba. Az efféle győzelemnek valóságos prototípusává vált Margit sikeres küzdelme úgy, ahogy egy 13. századi harmadrendi domonkos nő legendájában olvashatjuk, hogy a különböző alakokban megjelenő sátánt, aki a szentéletű nő tisztaságán akart foltot ejteni, végül Isten erejével a lány megragadta, a földre terítette, megtaposta, a lábát a nyakára tette. Mindezt Margit példájára és ünnepén cselekedte. „Et hoc fecit exemplo beatae Margeritae; et fuit etiam hoc in festo beatae Margaritae.”¹¹

A Képes Krónika tudósítása szerint Álmos, aki a trónért folytatott küzdelmek során – 1107 körül – elzárándokolt Jeruzsálembé, Dömösön egyházat rakatott eme Szent Margit tiszteletére. Vajon hol ismerkedett meg a herceg a Margit-kultusszal? Szüksége volt-e a keleti élményekre a védőszentválasztáshoz?

A latin rítusú egyházban régi a Margit-kultusz. Az erre vonatkozó első adatunk 590-ból való, mikor is a Rómában dúló pestis ellen Nagy Szent Gergely pápa litániát rendelt, és ebben más vértanúk és szűzek között Margit neve is szerepelt.¹² Ismertsége Itália mellett az angol, német és francia vidékeken gyorsan terjedt. Angliából már a 7. századtól vannak adataink, ahol az ezredfordulóra megvolt történetének nemzeti nyelvű változata is. A tiszteletnek további impulzus adott, hogy a 10. században keletről Európába került ereklyéi lassan az egész földrészen szétszóródtak, és az a tény, hogy szerepelt Hrabanusnak, a 9. század jeles szerzetesstudósának martirologiumában.¹³ Templomai, relikviái lassan zárandoklatok célpontjaivá lettek. Így hozzánk már ezt a virágzásnak indult tiszteletet hozták a 9–10. század térítői, mely tisztelet magyarországi meglétét a viszonylag forrásokban szegényebb 11–12. század esetén is adatok bizonyítják.

Már a 11. századból fontos és jól megragadható tudósításaink vannak Margitra vonatkozólag. A kutatók többsége által a 11. század közepére, illetve utolsó évtizedeire datált, valamely észak-franciaországi minta alapján hazai használatra készült, másolt Szelepcsényi-kódexben július 13-án szerepel: „S. Margareta virgo et martyr Antiochiae.”¹⁴ Ugyancsak előfordul, és sokkal hangsúlyozottabba módon az ún. Hahóti-kódexben, amelyet valamely itthoni Szent Margit-egyház számára írtak, a különböző vélekedések szerint a 11. század végén, illetve a 12. század elején. A

⁹ A megnevezéseket a különböző Margit-legendáknak az ördögrel vonatkozó fordulataiból állítottuk össze.

¹⁰ Ps. 90,13.

¹¹ Acta Sanctorum Octobris XIII. Ed. pp. Bollandisti Parisiis MDCCCLXXXIII. 156. 1.

¹² Acta Sanctorum Julii V. 40. 1.

¹³ Acta Sanctorum Julii V. 24–25. 1.

¹⁴ Rado, Policarpus: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Budapestini, 1973. 359. 1. Veszprémy László: A nyitrai evangelistarium, az úgynevezett Szelepcsényi-kódex. In: Ars Hungarica 1993/1. 5–9. 1.

védőszent iránti különös tiszteletet egy díszes iniciáléval is kiemelték. A kódex azért is nagy jelentőségű, mert Margitot bevették az itt szereplő mindenszentek litániájába, melyben ő nyitja meg a női szentek sorát.¹⁵ Árpád-kori tisztelete folyamatos erősödésének bizonyítéka az oltalma alatt emelt kolostorok, templomok sora. Talán a legkorábbi adatunkat tartalmazza Szent László király ama 1082-es oklevele, melyben a veszprémi Szent Mihály-katedrális birtokait írja össze. A birtokhatárokat is tartalmazó irat arról tanúskodik, hogy a „II-a (ti. secunda meta) iuxta basilicam Sancte Margarete”¹⁶ a második határjel a Szent Margit-egyház mellett található.

Margitot a Szelepcsényi- és a Hahóti-kódexekkel rokon Pray-kódex is említi „Margarete v. et mr. (ti. festum)”¹⁷ megnevezéssel. Talán a váci székesegyházhoz köthető tudósítás a 12. század végéről való. Miséje ezután szinte minden missalében szerepel.

Az 1100-as évek kultuszát dokumentálják még a következő adataink. 1187-ben említik a János lovagok „Ecclesiam sancte Margarete de Charca”¹⁸ karcsai Szent Margit-egyházát, mely építési elemeit tekintve talán már a megelőző század közepén állt.¹⁹ Ugyancsak a János lovagoké volt a csurgói Margit-egyház, melyet III. Béla király lányától, Margit hercegnőtől kaptak. Az adományt maga az uralkodó is megerősítette 1193-ban.²⁰ A Pray-kódex tanúsága szerint ekkor már állt a kódexhez kapcsolódó templom Margit-kápolnája. Húsvét előnapján a vízszenteléssel kapcsolatos körmenet először ide jött, ahol oratiókban kérték Margit szűz és vértanú közbenjárását.

Eme adatok mutatják Antiochiai Szent Margit tiszteletének korai magyarországi meglétét. Erősségének talán legjelesebb bizonyítéka II. András király 1217–18-as szentföldi hadjárata. A király ugyanis Palesztinában a kincstár vagyonát fölhasználva az akkori erekllyekereskedelem hatalmas kínálatából Szent István protomártír koponyáját, Tamás és Bertalan apostolok jobbját, Áron vesszejének darabját, a hat korszó egyikét, melyben Jézus a vizet borrá változtatta, és egyetlen, nem a Szentírás valamely személyéhez kötődő relikviaként „caput beate Margarete virginis et

¹⁵ Erről lásd Kniewald Károly: A Hahóti-kódex. In: Magyar Könyvszemle 1938. 97–112. 1. Török József szerint nem bizonyított, hogy a kódex a hahóti kolostor számára készült, csak azt tudhatjuk biztosan, hogy a sacramentariumot egy Szent Margit-egyház használta. Ezért helyesebb a Szent Margit-sacramentarium elnevezés. Keletkezésének idejét 1083 és 1092 közötti évekre datálja. Török József: 11–12 századi liturgikus kódexünk tipológiája. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerkesztette Szelestei László. Budapest, 1989. 65. 1. (a továbbiakban: Tanulmányok a középkori... 1989.) Részletesen foglalkozik a kódex kérdésével Veszprémi László. Szerinte a kódex frank minta alapján egy az esztergomi egyházmegyében lévő Szent Margit-monostor használatára másolták a 12. század elején. (Veszprémi László: Legkorábbi hazai sacramentariumaink. Tanulmányok a középkori... 1989. 131. 1.) Hozzá hasonlóan mi is a kialakult hagyományt követve használjuk a „Hahóti-kódex” levezést.

¹⁶ Györfly, Georgius: Diplomata Hungariae antiquissima I. Budapestini, MCMXCII. 236. 1.

¹⁷ Kniewald Károly: A Pray-kódex sanctoráleja. In: Magyar Könyvszemle 1939. 9. 1.

¹⁸ Knauz Nándor: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii, 1874. 133. 1. (a továbbiakban: MES)

¹⁹ Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái. Művészettörténeti Füzetek 4. Budapest, 1972. 47. 1.

²⁰ MES 143. 1.

martiris”, Margit szűz és vértanú fejét vásárolta meg. A király és nyilvánvalóan környezete vásárlása mögött a hazai tisztelet tapasztalatain alapuló tudatos döntés látunk. Ennek megfelelően a fejedelmek Magyarországra kerülésének nem tulajdonítható sem tiszteletkiváltó sem valamely a kultusz eddigi fejlődését különlegesen sajátos módon megváltoztató szerep, sokkal inkább tekinthető eme fejlődés vonalába illő, kétség kívül igen jelentős állomásnak.²¹ Álmos herceg kolostor alapításai pedig ebbe a folyamatba illeszkednek bele.

Megítélésünk szerint tehát nem tételezhető föl olyan ok-okozati kapcsolat a jeruzsálemi út és Álmos védőszentválasztása között, miszerint a zarándoklat nélkül a választás Margitra nem eshetett volna, hisz ehhez elegendő alapot biztosított a kultusz hazai kiteljesedése, noha a keleti út élményei növelhették Álmos Margit iránti elkötelezettségét. Ebben az esetben viszont már kultusztörténeti szempontból kevésbé lényeges, hogy az alapítások a jeruzsálemi út előtt vagy után történtek.

Az időpontot illetően a leghatározottabban Györffy György fogalmaz: „Álmos zarándok mivoltából fakadó vallási buzgalomtól eltelve két monostort alapított Antiochiai Szent Margit tiszteletére.”²² Kristó Gyula megállapítása szerint viszont a datálás egyáltalán nem tisztázott.²³

Írásos dokumentumaink nagyon hiányosak. A Képes Krónikára, az ezt követő történetírók beszámolóira és II. (Vak) Béla 1138-as birtokösszeíró oklevelére támaszkodhatunk. A Krónika a jeruzsálemi út után tárgyalva az eseményeket csak annyit mond, „Dux autem construxit monasterium in Demes” a herceg pedig egy kolostort épített Dömösön,²⁴ majd kicsit később, midőn rátér Kálmán kemény parancsára, miszerint a herceget és fiát, a gyermek Bélát megvakították, arról tudósít, hogy Álmost „in monasterium suum in Demes”,²⁵ saját dömösi kolostorába vitték. Hasonló módon számolnak be a Krónika szövegére támaszkodó historikusok. Thuróczi szintén a jeruzsálemi út után tárgyalja az eseményt, szó szerint megismétli a Képes Krónika szövegét;²⁶ s ugyanígy Ransanus is.²⁷ A fentieknél többet csak a

²¹ Holl Béla (hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához. *Etnográfia* 1971/3. 3737. 1.) és Bálint Sándor (Ünnepi Kalendárium II. Budapest, 1977. 37. 1.) állította, hogy a Margit-tisztelet a 13. századtól mutatható ki Magyarországon, illetve hogy a kultusz különösen II. András keleti hadjárata után lendült fel. Az adatok tükrében az előbbi állítást cáfolva, emezt pedig finomítva leszögezhetjük, hogy a fejedelmek hozzánk kerülése semmiképpen nem lehet a tisztelet kiváltója, sokkal inkább a meglévő kultusz erősségének tükrözője és további elmélyülésének segítője.

²² Györffy György: A magyar állam megszilárdulása. In: Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig I. Főszerkesztő Székely György. Budapest, 1987. 956. 1.

²³ Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974. 120. 1. (a továbbiakban: Kristó 1974.)

²⁴ Szentpétery, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regum stripis Arpadianae gestarum I.* Budapestini, MCMXXXVII. 427. 1. (a továbbiakban: SRII)

²⁵ SRH I. 430. 1.

²⁶ Thuróczi, Johannes de: *Cronica Hungarorum I. Textus.* Ediderunt: Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 122–123. 1. A Thuróczi-krónika vonatkozó részeinek fordítását lásd Horváth János tollából (Thuróczi János: A magyarok krónikája. Budapest, 1978. 181–183. 1.).

²⁷ Ransanus, Petrus: *Epithoma rerum Hungarorum.* Curam gerebat: Petrus Kulcsár, Budapest, 1977. 116–117. 1. Magyar fordítása: Ransanus, Petrus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította és jegyzeteket írta: Blazovich László és Galántai Erzsébet. Bp., 1985. 131–133. 1.

korábbi műveknél jóval olvasmányosabb és terjedelmesebb Bonfini közöl, amikor arról számol be, hogy Álmos megjárta Jeruzsálemet, s „ezután építkezéssel kezdett foglalkozni, először – tehát ezután újabb vagy újabbak következhetnek – Dömös vidékén a Duna partja fölött állított fel nem kis költséggel egy szentélyt.”²⁸ Így Bonfini az építkezést egyértelműen a jeruzsálemi út utánra helyezi, ami azt mindenképpen bizonyítja, hogy a 15. század végén ez elfogadott álláspont volt.

Béla oklevele is igen szűkszavú ebben a tekintetben. Megnevezi az „ecclesiam Dymisiensem”, melyet a „recolende memorie Almos dux ad laudem domini nostri ieshu christi sub titulo beate virginis et martiris Margarete fabricaverat”²⁹ a tiszteletre méltó emlékeztető Álmos herceg épített Boldog Margit szűz és vértanú címe alatt a mi urunk, Jézus Krisztus dicséretére.

A kérdésben a szakirodalom is eltérő vélekedéseket tükröz. Balics Lajos Dömös keletkezését 1107-re teszi, míg Álmos keleti útját Mátyás Flórián nyomán 1110 körülnek datálja. Így a dömösi prépostság létrejöttét a jeruzsálemi út elé helyezi.³⁰ Pauler Gyula, úgy tűnik a rendkívül óvatos megfogalmazásából, Meszes alapítását az út előtti, míg Dömösét a hazaérkezés utáni történésként tárgyalja.³¹ Hóman Bálint Meszest nem említve azt írja, hogy Álmos „visszatérve pedig Dömösön társaskáptalant alapított”.³² Györffy György, mint láttuk, mindkét építkezést a zarándokút utánra teszi. Kristó Gyula csak Dömösről állítja ugyanezt.³³ Entz Géza pedig Meszsről csak annyit mond, hogy alapítása a 12. század elején történt.³⁴ A legújabb tudományos eredményeket összefoglaló *Korai Magyar Történeti Lexikon* is bizonytalan a kérdésben. A kolostoralapításokról részben úgy foglal állást, hogy Álmos 1107-es keleti utazása előtt történtek: Dömös 1107-ben, Meszes 1106 előtt, másutt viszont Dömös építését a hazaérkezés utánra helyezi.³⁵

A datálás kérdésében tehát igen nehéz határozott állásfoglalást tenni. A Képes Krónika szerkezetéből és Bonfini tudósításából mégis az tűnik valószínűnek, hogy a dömösi prépostság alapítása a jeruzsálemi zarándokút után történt, míg Meszsről még ennyire biztosat sem mondhatunk, hacsak nem fogadjuk el Bonfini ama megjegyzését – miszerint Álmos hazaérkezése után építkezéssel kezdett foglalkozni, először Dömös vidékén állított föl szentélyt – úgy, hogy az ezt következő építkezések sorába helyezzük el a meszesi kolostort.

²⁸ Bonfinis, Antonius de: *Rerum Hungaricarum decades*. Ediderunt: I. Főgel, B. Iványi, L. Juhász. Lipsiae MCMXXXVI. 107–108. 1. A magyar fordítást Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tízedei*. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, 1995. 342. 1-ről vettük.

²⁹ MES I. 88. 1.

³⁰ Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon II/2*. Budapest, 1890. 61., 185–186., 559. 1. (a továbbiakban: Balics)

³¹ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. Budapest, 1899. 212. 1.

³² Hóman Bálint: *Magyar történet I*. Budapest, 1935. 362. 1.

³³ Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1993. 153. 1. (a továbbiakban: Kristó 1993.)

³⁴ Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994. 127. 1.

³⁵ *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Főszerkesztő Kristó Gyula. Budapest, 1994. 40., 172., 454. 1.

A zarándokúttal kapcsolatban még a következő megjegyzés tehető. Álmos pontos útvonalát nem ismerjük. Csak annyi bizonyos a Szent Imre-legenda beszámolója alapján, hogy Konstantinápolyban időzött.³⁶ Ennek tudatában valószínűnek látszik, ismervén a hercegnek bátyjával folytatott véget nem érő harcát és habitusát, hogy az útnak fontos, ha nem az igazi célja volt a Kálmán elleni szövetség keresése akkor éppen Bizáncban. Ne feledjük, ekkor már a bizánci udvarban élt unokatestvére Piroska (Iréne), mint a leendő császár neje, akinek támogatásában bízhatott. Erre annál is inkább számíthatott, mivel Piroska apja, Szent László volt az, aki a Krónika szerint Álmost jobban szerette, mint Kálmánt, és ismervén Kálmán úgymond rossz természetét, azt püspököknek szánva az alkalmasság alapján úgy rendelkezett, hogy „post ipsum Almus regnaret”,³⁷ utána Álmos uralkodjék. Ennek tudatában alaposan átértékelődhet a krónikák által Álmosról közvetített bűnbánó zarándok képünk.

A Képes Krónika Álmos-barát és Kálmán király kárára elfogult tudósítása alapján a későbbi magyar történetírás folyamatosan éltette ezt a bűnbánó herceg képet. Ezzel párhuzamosan úgy mutatta be Kálmánt, mint aki nemcsak külsejében ocsmány: borzas, szőrös, félszemű, púpos, sánta és hebegő, hanem belül is gonosz jellemű ravasz ember. Ehhez mesterien használta föl Álmos állítólagos zarándokútját és Kálmán parancsát, melynek értelmében uralkodásra alkalmatlanná kellett tenni a herceget és fiát. Az efféle vélekedés gyakran az újabb kori történetírásunkban is teret nyert. Balics Lajos például így írt: „Vele (ti. Kálmánnal) szemben Álmos herceg, őseink buzgóságához híven, gazdag prépostságot alapított Demesen. Rendes udvari papot tartott, s míg bátyja a keresztetek egy részének útját állta, addig Álmos Jeruzsálemba ment az Üdvözítő sírjához.”³⁸ Hasonló állásfoglalás, mint láttuk főntebb, ma is létezik. Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk Virág Benedeket, aki már a 19. század elején fölhevítta a figyelmet az ilyen ítéletalkotás tarthatatlanságára, „Almus, újra... királyságra kezdett vágyani, és e hazát veszedelmes háborgásba hozni. Kálmán, aki annyiszor már megkegyelmezett a bűnösnek, azt végzé tanácsosaival, hogy mindkét szemé világtól fosztassék meg, és záratnék klostromba... Így szoktak bánni a görögök, és egyebek azokkal, kik igazságtalan módon akarnának országlásra jutni; tehát semmi szokatlan és törvénytelen dolog nem történt Almuson. De alig lehet menteni Kálmánt, hogy szerencsétlen hercegnek ártatlan kisfiát is, Bélát megvakíttatta, és kiheréltetni akarta.”³⁹

Álmos bűnbánata, zarándokútja szerintünk is a „látszólagos megtérés jele”,⁴⁰ s így a kolostoralapításokat sem tekintjük a jeruzsálemi út lelki gyümölcseinek.

Dömössel kapcsolatban Kristó Gyula a következőket írta: „Feltűnő, hogy Álmos... a regnum területén, sőt ... a dömösi (királyi) kúria közvetlen közelében vetette meg a dömösi prépostság alapjait ... úgy véljük, maga az alapítandó egyház

³⁶ SRH II. Budapest MCMXXXVIII. 456. 1.

³⁷ SRH I. 427. 1.

³⁸ Balics II/1. 91. 1.

³⁹ Virág Benedek: Magyar századok. Budapest, 1983. 121–130. 1.

⁴⁰ Kristó 1993. 152. 1.

helyének kijelölése kihívás volt Álmos részéről ...” s említi a Krónika tudósítását, miszerint a monostor fölszentelésének ünnepén Álmos a király megölésére készült.⁴¹

Eme gondolat nyomán tovább haladva érthetjük meg a védőszentválasztás lényegét is. Ahogy a hely kijelölése kihívás lehetett a hatalom számára, ugyanúgy az volt Antiochiai Szent Margit választása is. Ugyanis, ha figyelembe vesszük Álmosnak a már említett vég nélküli küzdelmét a trónért, melyet saját alkalmasságának és Szent László kívánságán alapuló jogos követeléseinek biztos tudatában Kálmán ellen folytatott, fölvethető, az ördögöt, a sátánt, a jó ellen támadó gonoszt csúf (!) sárkány képében legyőző Margitnak a választása túlmutat az egyszerű vallási ájtatosságon. Szerepeltetése jelképszerű üzenetet hordoz. Álmos az alkalmatlan uralkodóval szemben vívott harcának szimbolikus jellegű megfogalmazásával, egy győzelemre törekvő politikai programnak vallási köntösben való megjelenítésével állhatunk szemben, ami természetesen nem zárja ki a hercegnek Margit irányában tanúsított valódi vallási buzgalmának a lehetőségét.

IMRE ORBÁN

Why Margaret? On Prince Álmos' Founding a Monastery

One of the most interesting questions of early selections of Hungarian patron saints is why Prince Álmos, nephew of King Saint Ladislas (1077-1095) chose the virgin and martyr Saint Margaret of Antioch as the patron saint of the monasteries he founded at Dömös and Meszes during the incessant wars he waged against Ladislas' successor, King Coloman (1095-1116). Why did the foundations take place where they did, and why did Álmos not dedicate at least one of the monasteries to either a similarly popular saint or to one from the Árpád dynasty, canonized hardly a quarter of a century before (1083)?

Margaret of Antioch was one of the most popular saints of the Middle Ages. Her struggle became the prototype of the triumph over the devil.

The devotion the missionaries active in Hungary in the 10th-11th centuries brought with them already showed these characteristics. There are very good reports proving that the cult spread in Hungary from as early as the 11th century.

Álmos himself had made a pilgrimage to the Holy Land. We do not know his precise itinerary, but it is a fact that he spent some time in Constantinople. It would seem that one important, if not the only, goal of his journey was to try to find allies against King Coloman in Byzantium. The pilgrimage was not one of penitence, nor should the monastery foundations be considered the spiritual fruits of the trip to Jerusalem.

Álmos laid the foundations of his provostship next to the royal mansion at Dömös. The demarcating of the place itself was a challenge to the court. We believe the choice of the patron saint was a similar challenge. Considering the endless struggle Álmos, conscious of the legitimacy of his demands based on his own fitness

⁴¹ Kristó 1974. 120. 1.

and King Ladislas' expressed wish, had been fighting for the royal crown against the physically disabled Coloman, it can be assumed that the choice of Margaret, triumphant over satan, the devil, evil attacking good in the form of an ugly (!) dragon, carries a symbolical message. What we have here is probably the symbolical formulation of Prince Álmos' struggle against the king, the religious representation of a political program desirous of victory, which does not, of course, rule out the possibility of the Prince's genuine religious devotion toward Margaret.